

VAI TRÒ CỦA GIÁ TRỊ VĂN HÓA TRUYỀN THỐNG ĐỐI VỚI VIỆC ĐỊNH HÌNH VĂN HÓA CHO LỐI SỐNG Ở CON NGƯỜI VIỆT NAM HIỆN NAY

ĐẶNG THỊ PHƯƠNG DUYÊN*

Tóm tắt: Bài viết phân tích sự cần thiết xây dựng lối sống có văn hóa của con người Việt Nam hiện nay. Theo tác giả bài viết, xây dựng lối sống có văn hóa là định hình văn hóa cho lối sống, là làm cho lối sống có được các giá trị văn hóa. Giá trị văn hóa truyền thống có khả năng làm cho lối sống của con người Việt Nam hiện nay thấm đượm bản sắc văn hóa của dân tộc, và nhờ bản sắc văn hóa đó mà con người Việt Nam tiếp nhận, biến đổi và phát triển các giá trị văn hóa hiện đại phù hợp với hoàn cảnh và yêu cầu mới của lịch sử. Vì vậy để xây dựng lối sống có văn hóa cho người Việt Nam hiện nay cần phải phát huy vai trò của các giá trị văn hóa truyền thống dân tộc.

Từ khóa: Văn hóa, lối sống, giá trị văn hóa truyền thống, định hình văn hóa cho lối sống.

Việt Nam là đất nước giàu truyền thống văn hóa. Bản sắc văn hóa của dân tộc được trầm tích hàng ngàn năm; được kế thừa, tiếp nối, bồi đắp và giữ gìn qua nhiều thế hệ. Bản sắc văn hóa dân tộc là những giá trị tiêu biểu, đặc trưng cho “gương mặt văn hóa” và tạo thành cội nguồn sức mạnh cho cả dân tộc. Những giá trị văn hóa của dân tộc biểu hiện một cách sinh động lối sống. Các giá trị văn hóa truyền thống như phù sa lắng đọng của lịch sử; là mạch nguồn nuôi dưỡng, tiếp sức cho các thế hệ; giúp định hình nhân cách cũng như lối sống của con người; làm nên bản sắc dân tộc của lối sống; giúp mỗi cá nhân có bản lĩnh để tiếp thu cái mới, cái hiện đại mà không bị choáng ngợp và

mất phương hướng. Văn hóa có vai trò đặc biệt trong quá trình hình thành và phát triển của mỗi dân tộc; là nhân tố cơ bản làm nên tâm hồn, triết lý nhân sinh trong các hoạt động sống của dân tộc đó.

Hoạt động của xã hội có hai loại cơ bản là “sản xuất vật chất” và “sản xuất tinh thần”; những hoạt động này tạo ra các sản phẩm vật chất và tinh thần đáp ứng nhu cầu sinh tồn và phát triển của con người. Những sản phẩm sáng tạo của con người chính là văn hóa. Con người sáng tạo ra văn hóa; ngược lại, chính văn hóa làm hoàn thiện con

(*) Thạc sĩ, Trường Cao đẳng Kinh tế - Kỹ thuật thương mại, Hà Nội.

người, làm bộc lộ ngày càng đầy đủ hơn những năng lực bản chất của con người. Không chỉ sáng tạo văn hóa, con người còn là chủ thể cảm thụ, tiêu dùng, chuyển tải văn hóa.

Nói tới văn hóa là nói tới con người. Nói tới giá trị văn hóa của một dân tộc là nói tới dân tộc đó. Văn hóa thể hiện ở mọi lĩnh vực hoạt động của con người; vừa biểu hiện trình độ phát triển của con người và xã hội, vừa là gương mặt của một dân tộc, là “chứng chỉ” để phân biệt dân tộc này với dân tộc khác. Văn hóa là sản phẩm mà con người tạo ra trong mối quan hệ giữa con người với con người, giữa con người với thế giới xung quanh. Song văn hóa lại tham gia vào việc sáng tạo nên con người, duy trì trật tự và sự phát triển bền vững của xã hội. Giá trị văn hóa của một dân tộc là sự chất lọc và kết tinh tất cả những gì tốt đẹp nhất qua nhiều thời đại lịch sử. Nó được lưu truyền cho thế hệ sau và trở thành nguồn lực nội sinh để phát triển đất nước.

Kho tàng văn hóa truyền thống của dân tộc ta rất phong phú, nhưng không phải tất cả những gì của quá khứ đều là tốt. Có những nét văn hóa là giá trị trong quá khứ, nhưng hiện tại lại không còn phù hợp nữa. Giá trị văn hóa truyền thống phải là những gì tốt đẹp có tác dụng tích cực dẫn dắt hành động của cả một dân tộc. Như vậy, có thể coi giá trị văn hóa của một dân tộc là những chuẩn mực cơ bản đã được định hình mà mỗi thành viên của một dân tộc trong mọi giai đoạn lịch sử đều phải

dựa vào đó để điều chỉnh và định hướng cho hành động. Những giá trị đó được lưu giữ, tiếp nối, bảo tồn và bồi đắp qua nhiều thế hệ, nhiều giai đoạn lịch sử; được chất lọc thành cái chân - thiện - mỹ; trở nên ổn định, bền vững trong dòng chảy của lịch sử.

Lịch sử dân tộc Việt Nam đã trải qua hàng ngàn năm dựng nước và giữ nước. Quá trình tranh đấu và dựng xây đó đã hun đúc nên những giá trị văn hóa tiêu biểu, những giá trị này đã trở thành cội rễ của ý chí và sức mạnh Việt Nam. Đó là tinh thần yêu nước, bất khuất, kiên cường, “thà hy sinh tất cả chứ nhất định không chịu mất nước, nhất định không chịu làm nô lệ”. Yêu nước là tình cảm cao quý nhất của tư tưởng và tâm hồn Việt Nam; là yếu tố đứng đầu thang giá trị của dân tộc Việt Nam; là cốt lõi của giá trị đạo đức, nhân cách của con người Việt Nam. Giá trị đó được hình thành qua suốt chiều dài lịch sử của dân tộc. Đó là lối sống trọng tình nghĩa và đạo lý, tinh thần cộng đồng cao, có sự gắn bó chặt chẽ giữa cá nhân - gia đình - Tổ quốc. Giá trị đó được tạo dựng một cách tự nhiên từ mảnh đất vốn phải chịu sự khắc nghiệt của thiên nhiên và sự hiểm ác của lòng người. Đó là lòng nhân ái, khoan dung, hòa hiếu, tinh thần yêu chuộng hòa bình. Dân tộc Việt Nam đã thực sự thấm thía nỗi bất hạnh, thương đau do chiến tranh gây ra; thấy rõ cách tốt nhất, nhân tính nhất để giải quyết mọi xung đột không phải là bạo lực, mà là sự khoan dung, hòa hiếu. Đó còn là đầu óc thực tế gắn với tính cần

cù, sáng tạo, yêu lao động và trân trọng thành quả lao động; là truyền thống hiếu học, tôn sư trọng đạo, ý nhị, linh hoạt trong giao tiếp và ứng xử, không câu nệ vào hệ thống giáo điều, khoan hòa để học hỏi và tiếp nhận cái mới cũng như biến đổi nó cho phù hợp; v.v..

Văn hóa là trình độ phát triển của con người và của cộng đồng được biểu hiện trong các hoạt động và các phương thức tiến hành hoạt động sống của con người. Để sinh tồn và phát triển, con người phải thực hiện các hoạt động sống của mình. Lối sống, như C.Mác và Ph.Ăngghen đã khẳng định rằng, là *những hoạt động thực sự có tính người* của những cá nhân, thành viên của xã hội, biết đau khổ, cảm giác, suy nghĩ và hành động như những con người⁽¹⁾. Lối sống là hoạt động sống của con người, các hoạt động sống mang tính người. Lối sống là quá trình hiện thực hóa các *giá trị người* thông qua hoạt động sống của con người, bao gồm tất cả các hoạt động sống và phương thức tiến hành hoạt động sống được cộng đồng người chấp nhận và thực hành trong một không - thời gian tương đối ổn định, trong sự tác động biện chứng với các điều kiện sống hiện hữu và các mối liên hệ lịch sử. Lối sống và văn hóa không tách rời nhau trong quá trình phát triển của con người. Đặc trưng bản chất của lối sống là sự gắn bó chặt chẽ với hệ thống giá trị văn hóa tinh thần của con người và lối sống là sự biểu hiện một cách trực tiếp và sinh động hệ giá trị đó. Vì thế, lối sống theo đúng nghĩa và

đầy đủ của nó là “lối sống có văn hóa hay văn hóa lối sống”⁽²⁾.

Tiếp nối truyền thống đến hiện đại, lối sống của con người Việt Nam hiện nay phải là lối sống có văn hóa và hướng đến văn hóa. Đó là lối sống có lý tưởng vươn tới chân - thiện - mỹ; là lối sống có sự gắn kết giữa cá nhân với cộng đồng, giữa ý thức công dân với trách nhiệm xã hội; là lối sống vừa có trách nhiệm cá nhân gắn kết với trách nhiệm xã hội; vừa có trách nhiệm pháp lý, vừa có trách nhiệm đạo đức; là lối sống trọng tình nghĩa, nhân ái bao dung, hài hòa giữa tình cảm và lý trí, giữa con người với tự nhiên; là lối sống văn minh gắn với chuẩn mực khoa học; là lối sống năng động, sáng tạo, dân chủ đi đôi với thực hiện kỷ cương, phép nước. Đồng thời, đó cũng là lối sống hướng tới các giá trị nhân văn, tới giá trị người, là lối sống hướng đến văn hóa và trở thành giá trị văn hóa. Đó là lối sống vừa hàm chứa các nội dung giá trị văn hóa truyền thống, vừa tiếp cận, hướng đến, hấp thụ và chuyển hóa các giá trị văn hóa hiện đại thành các giá trị tự thân. Để lối sống của mỗi thế hệ vừa giữ được mạch nguồn truyền thống, vừa tiếp nhận và chuyển hóa các giá trị văn hóa đương đại, làm giàu văn hóa dân tộc, thì cần phải xác định vai trò của các giá trị truyền thống đối với việc

⁽¹⁾ C.Mác và Ph.Ăngghen (1995), *Toàn tập*, tập 2, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, tr. 233.

⁽²⁾ Huỳnh Khái Vinh (Chủ biên) (2001), *Một số vấn đề về lối sống, đạo đức, chuẩn giá trị xã hội*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, tr. 34.

định hình văn hóa cho lối sống.

Xã hội loài người khởi nguồn từ đâu thì văn hóa cũng hình thành, và lối sống của con người cũng bắt đầu từ đó. Khi con người biết nhận thức và cải tạo thế giới xung quanh theo mục đích của mình, những tập tính có tính bản năng đã dần thay thế bởi những hoạt động có ý thức. Đó là những biểu hiện đầu tiên của sự khác biệt giữa con người với thế giới loài vật. Con người dần tách ra khỏi thế giới hoang dã, thông qua việc hình thành phương thức sống, lối sống mà từng bước xác lập thế giới của chính mình - thế giới mang tính người. Đó cũng là quá trình xác lập nên các giá trị văn hóa. Nếu xét văn hóa ở trình độ người trong sự phát triển, thì sự phát triển đó được thể hiện sinh động nhất qua lối sống của con người. Lối sống, cũng thông qua đó, dần trở nên khác biệt với tập tính hoang dã của loài vật, do đã được định hình bởi những giá trị, chuẩn mực văn hóa. Và với tư cách là chủ thể của lịch sử, con người điều chỉnh các hoạt động sống của mình để hướng theo những chuẩn giá trị văn hóa đó. Lối sống vì thế đều mang tính chất văn hóa, được quy định bởi văn hóa.

Định hình văn hóa cho lối sống là xác lập mô thức lối sống theo giá trị văn hóa của con người và cộng đồng trong một không - thời gian văn hóa, mang tính ổn định và tương đối bền vững. Văn hóa, trong dòng chảy của mình, tạo nên sự ổn định của các giá trị. Nhưng các giá trị đó không tồn tại chung chung, trừu tượng mà thể hiện

sinh động trong nhiều chiều cạnh của cuộc sống, mà rõ nét nhất là trong lối sống. Định hình văn hóa cho lối sống được thực hiện thông qua sự quy tụ và giữ lại những giá trị văn hóa cốt lõi; làm cho giá trị văn hóa đó được hiện thực hóa trong lối sống; làm cho lối sống hợp chuẩn truyền thống; làm cho lối sống mang hơi thở thời đại. Đó là quá trình tích hợp biện chứng giữa các giá trị đã định hình với các giá trị mới được hình thành để làm giàu các giá trị mà không mất đi mạch nguồn truyền thống văn hóa.

Như vậy, định hình văn hóa *cho lối sống* thực chất là xác lập mô thức lối sống để lối sống chuyển tải được các giá trị văn hóa truyền thống của dân tộc và những giá trị văn hóa mới tiếp nhận, để lối sống bắt rễ được từ chiều sâu lịch sử, phù hợp với đương đại và hướng tới tương lai. *Đặc trưng cơ bản* của giá trị văn hóa truyền thống trong khả năng định hình văn hóa cho lối sống được biểu hiện ở những khía cạnh sau đây:

Một là, giá trị văn hóa truyền thống có khả năng làm cho lối sống của con người thấm đậm bản sắc văn hóa của dân tộc. Ví dụ, các giá trị yêu nước, thương nòi, đoàn kết, bao dung, cần cù, sáng tạo..., có khả năng hình thành lối sống vì cộng đồng, vì đất nước, lối sống trọng tình nghĩa, bao dung, nhân hậu, tinh tế trong ứng xử, ý nhị trong giao tiếp...

Hai là, giá trị văn hóa truyền thống có khả năng làm cho lối sống hiện đại được tiếp nhận, biến đổi và phát triển

phù hợp với hoàn cảnh và yêu cầu mới của lịch sử. Ví dụ, giá trị văn hóa dân tộc đã định hình lối sống trọng tình nghĩa, gắn bó keo sơn giữa gia đình, dòng tộc, xóm giềng, đồng bào; nhưng trước yêu cầu xã hội mới, lối sống của thế hệ đương đại sẽ hấp thụ các giá trị mới như dân chủ, kỷ cương, công bằng, trách nhiệm, để từ đó hình thành một lối sống theo chuẩn giá trị mới. Lối sống này khắc phục sự khuyết thiếu, như trọng tình mà bỏ qua lý, hay tuyệt đối sức mạnh của pháp luật mà quên mất tình người. Lối sống đó, vẫn mang bản sắc và dấu ấn riêng của dân tộc, nhưng phong phú hơn, hiện đại hơn.

Quá trình giá trị văn hóa truyền thống định hình văn hóa cho lối sống mang những đặc điểm sau: *Thứ nhất*, giá trị văn hóa truyền thống định hình văn hóa cho lối sống không phải theo mô hình khép kín mà theo mô hình mở. Giá trị văn hóa truyền thống xác lập các chuẩn giá trị mà lối sống sẽ khuôn theo, nhưng vẫn luôn hướng tới sự hoàn thiện và bổ sung giá trị, phù hợp với quy luật giao thoa và tiếp biến văn hóa. *Thứ hai*, giá trị văn hóa truyền thống định hình văn hóa cho lối sống không phải cứng nhắc mà là theo xu hướng phát triển. Những giá trị và bản sắc văn hóa đã được xác lập, có tính ổn định, nhưng vẫn có sự phát triển, theo sự phát triển của lịch sử, phù hợp với quy luật kế thừa và vượt trội văn hóa. *Thứ ba*, giá trị văn hóa truyền thống định hình văn hóa cho lối sống không phải theo hướng áp đặt mà là theo hướng *lựa*

chọn. Giá trị văn hóa truyền thống giúp định hình những giá trị và chuẩn mực của lối sống văn hóa, nhưng bản thân chủ thể văn hóa, xuất phát từ tính đặc thù của nó, lại quyết định việc sẽ lựa chọn mô thức là hợp chuẩn truyền thống. *Thứ tư*, giá trị văn hóa truyền thống định hình văn hóa cho lối sống *theo kiểu mô phỏng*. Đó là sự xác lập các mô thức văn hóa cho việc hình thành lối sống văn hóa mà các chủ thể trong những bước đi đầu tiên sẽ khuôn theo. Tuy nhiên, với các chủ thể, đó sẽ là quá trình biện chứng (bắt chước -> đánh giá -> phản biện -> lựa chọn...) để tiếp tục *tái định hình* trên cơ sở mới hoàn thiện hơn.

Như vậy, định hình văn hóa cho mô thức lối sống không nên hiểu đơn giản là sự áp đặt xơ cứng chuẩn mực giá trị cho lối sống, mà là sự biểu hiện sinh động biện chứng giữa cái khách quan và cái chủ quan. Quá trình chủ thể tiếp thu các giá trị văn hóa, từng bước chuyển hóa các giá trị văn hóa thông qua lối sống của mình, thực hành lối sống theo các giá trị đã định chuẩn. Đó được xem là quá trình chủ quan hóa cái khách quan. Đồng thời, đó còn là quá trình khách quan hóa cái chủ quan - quá trình làm cho lối sống của các chủ thể chuyển hóa thành các giá trị văn hóa, từ đó tiếp tục tái định hình văn hóa cho lối sống của các thế hệ kế tiếp.

Trong giai đoạn hiện nay, việc kế thừa, phát triển văn hóa dân tộc và xây dựng lối sống là nhiệm vụ cách quan trọng, liên quan đến sự phát triển bền

vững cũng như sự sống còn của dân tộc. Trong thực tế, giá trị văn hóa truyền thống theo quy luật của sự phát triển đã xác lập mô thức văn hóa cho lối sống. Tuy nhiên, đã và đang có những lệch chuẩn trong định hình lối sống và giá trị sống, nhất là đối với thế hệ trẻ. Các giá trị văn hóa truyền thống tạo nên sự ổn định của lối sống văn hóa, nhưng vẫn còn thiếu tính bền vững, có những biểu hiện chỉ là bản sao mờ nhạt của truyền thống hoặc hiện tại. Các giá trị văn hóa truyền thống tạo cơ sở cho thế hệ hiện nay tiếp nhận giá trị sống mới, nhưng vẫn chưa tạo được sự hài hòa giữa hệ giá trị cũ và các giá trị mới, còn nảy sinh xung đột giữa truyền thống và hiện đại, giữa cũ và mới. Có những biểu hiện quá nhấn mạnh hiện đại mà xa rời truyền thống. Đặc biệt, trong điều kiện phát triển mạnh mẽ cả về kinh tế, khoa học, kỹ thuật, xu hướng toàn cầu hóa cũng như áp lực của thế giới hiện đại, những biểu hiện lệch chuẩn ấy ngày càng gia tăng. Không ít các giá trị truyền thống tốt đẹp bị phá vỡ, bị lấn lướt, bị vượt bỏ. Sự thay đổi đột ngột của các hệ giá trị, lẫn lộn cái đúng với cái sai, cái tốt với cái xấu, vừa làm biến dạng các chuẩn mực vừa gây nên sự thiếu hụt vốn văn hóa, từ đó dẫn đến sự biến dạng lối sống. Điều đó không chỉ làm phai nhạt các giá trị văn hóa truyền thống, lung lay cội rễ của hiện tại, xói mòn đạo đức, mà còn ảnh hưởng nghiêm trọng đến sự hình thành nhân cách, đến sự phát triển toàn diện con người, nhất là đối với thế hệ thanh niên, nguồn trữ năng của xã

hội. Thực tiễn đó đặt ra yêu cầu cần phải định hình lối sống theo các giá trị văn hóa - giá trị người.

Vậy, làm thế nào để định hình được mô thức lối sống văn hóa phù hợp, đảm bảo sự hài hòa giữa giá trị truyền thống và hiện đại, giá trị dân tộc và nhân loại, nhưng phải khẳng định dấu ấn, bản sắc văn hóa dân tộc? Câu trả lời là nhất thiết phải xây dựng một mô hình lối sống mới thấm đậm giá trị văn hóa truyền thống của dân tộc.

Lịch sử là một dòng chảy xuyên suốt từ quá khứ đến hiện tại và hướng tới tương lai. Truyền thống là bộ đỡ của hiện tại để chúng ta đi tới tương lai. Một mô hình lối sống văn hóa chắc chắn không thể là sự phủ nhận giá trị quá khứ. Cần thiết phải khẳng định bản sắc văn hóa dân tộc, duy trì “bộ gien di truyền” của văn hóa. Giá trị văn hóa truyền thống chính là điểm tựa văn hóa giúp con người không bị đứt đoạn với quá khứ và không bị hụt hẫng trước tương lai. Các giá trị truyền thống như cái neo vững chắc để lối sống của mỗi thành viên của cộng đồng không bị lệch hướng, đồng thời còn là cơ sở, nền tảng vững chắc để lối sống có thể hấp thụ và chuyển hóa các giá trị văn hóa mới, làm phong phú thêm bản sắc của mình. Không có mô hình lối sống văn hóa chuẩn mực, các chủ thể sẽ lúng túng trong định hình lối sống của bản thân, dẫn đến các hiện tượng lệch chuẩn, phản văn hóa trong lối sống, tất yếu sẽ dẫn đến suy thoái nhân cách, suy thoái văn hóa. Một nền văn hóa dân tộc chỉ thực

sự tỏa sáng khi nó được hiện thực hóa thông qua các phương thức sống và cách thức tổ chức hoạt động sống của cộng đồng. Và một lối sống chỉ đậm chất dân tộc, khẳng định được bản sắc của mình khi nó tiếp nối được “bộ gien” văn hóa, chuyển tải được các giá trị truyền thống cho phù hợp với đương đại.

Muốn vậy, phải xây dựng mô hình lối sống của dân tộc Việt Nam hiện nay dựa trên chuẩn giá trị văn hóa truyền thống. Mô thức lối sống hiện nay có nhiều nội dung, nhưng giá trị văn hóa truyền thống phải là một nội dung cơ bản. Các giá trị văn hóa truyền thống phải trở thành chuẩn mực mà các chủ thể sẽ khuôn theo trong quá trình thực hành lối sống của mình. Đó là các giá trị yêu nước, thương nòi, đoàn kết, nhân nghĩa, khoan dung, hòa hiếu, cần cù, sáng tạo. Phải kết hợp hài hòa giữa việc giữ gìn, bảo vệ các giá trị văn hóa truyền thống dân tộc với chủ động tiếp nhận các giá trị văn hóa nhân loại trong xây dựng mô thức lối sống. Các giá trị văn hóa mới cũng đang được định hình trong quá trình xây dựng và phát triển đất nước như: dân chủ, công bằng, tự do, trách nhiệm... Quá trình hiện thực hóa các giá trị văn hóa truyền thống trong lối sống, đồng thời cũng là quá trình tiếp nhận các giá trị mới, để vừa làm phong phú thêm hệ giá trị, vừa hiện đại hóa truyền thống cho phù hợp với đương đại. Phải làm cho lối sống hiện nay vừa là phương thức bảo tồn và chuyển tải các giá trị văn hóa truyền thống, vừa chuyển hóa

lối sống thành các giá trị văn hóa mới mà trong đó, truyền thống và hiện đại, quá khứ và đương đại kết hợp hài hòa và biểu hiện sinh động trong lối sống của mỗi cá nhân và cả cộng đồng. Phát huy tính chủ động, tự giác của mỗi cá nhân, mỗi cộng đồng trong xây dựng mô hình lối sống văn hóa. Mỗi chủ thể văn hóa phải nhận thức được nội dung của các giá trị truyền thống, ý nghĩa của nó và tiến đến thực hành lối sống theo các giá trị đã định chuẩn, đồng thời từng bước chuyển hóa lối sống của mình thành các giá trị văn hóa để lại tái định hình khuôn mẫu giá trị cho các thế hệ tiếp theo.

Phát huy vai trò của giá trị văn hóa truyền thống của dân tộc trong xây dựng lối sống, mà trước hết là định hình văn hóa cho lối sống không chỉ để khẳng định và tôn vinh các giá trị truyền thống thông qua các phương thức và hoạt động sống, làm cho lối sống không những trở nên có văn hóa, mà còn là phương thức bảo tồn, duy trì, phát triển và làm phong phú thêm bản sắc văn hóa dân tộc.

Tài liệu tham khảo

1. Trần Ngọc Thêm (1997), *Tìm về bản sắc văn hóa Việt Nam*, Nxb TP. Hồ Chí Minh, tr. 26.
2. Đỗ Huy (2008), *Lối sống dân tộc hiện đại, mấy vấn đề lý luận và thực tiễn*, Nxb Văn hóa thông tin & Viện Văn hóa, Hà Nội.
3. Hoàng Chí Bảo (2010), *Văn hóa và con người Việt Nam trong đổi mới và hội nhập quốc tế*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội.

